

De analyse van onze tijd die de Duitse filosoof, historicus en schrijver Philipp Blom maakt, heeft iets onheilspellends. In *Wat op het spel staat* (2017) stelde Blom dat we leven in een tijd waarin we ‘geen toekomst willen’, want ‘de toekomst is verslechtering’ – namelijk: klimaatverandering, wereldwijd mensen op drift en het omvallen van lang gekoesterde systemen. In *Het grote wereldtoneel* (2020) laat Blom echter ook ruimte voor hoop: ons vermogen dingen anders voor te stellen dan ze zijn na verontrustende omwentelingen kan de basis zijn voor nieuwe verhalen. *Idee* sprak Blom over de problemen van deze tijd, en over de grote verhalen en projecten om deze problemen het hoofd te bieden.

Interview door Joost Röselaers & Daniël Boomsma

‘Wij leven in een wereld zonder toekomst’

Om te beginnen met *the elephant in the room*: wat is u eerste gedachte bij de uitslag van de verkiezingen in de Verenigde Staten? ‘De toekomst is moeilijk te voorspellen, maar president Biden zal niet veel kunnen doen. Hij heeft de senaat nog tegen zich en het congres staat nauwelijks aan zijn kant. De Verenigde Staten zijn een extreem gespleten land. Ook al heeft Biden nu gewonnen, bijna de helft van de kiezers vond Trump toch een goede keuze. Dat is moeilijk te begrijpen voor mensen die mijn politieke doelen delen, maar ook als ik moreel en sociaal conservatief was, dan zou Trump zo’n beetje het tegendeel belichamen van wat ik zou

Naar
een nieuw
narratief

Interview
Philipp
Blom

Foto: Patrick Post - De Bezige Bij

willen zijn. Dat mensen toch voor hem kiezen, met argumenten dat hij een soort Koning Cyrus is, het onwetend instrument van Gods wil, en daarom maar mag doen wat hij wil, dat vind ik schrikbarend.'

Met het vertrek van Trump zijn we er nog niet vanaf. 'Nog lang niet! We zijn nog niet af van wat hij mogelijk heeft gemaakt. Trump was niet het probleem maar een symptoom van de politieke en sociale orde in de Verenigde Staten. Als hij weg is, komt er wel iemand anders die een vergelijkbare rol zal vervullen, met meer of minder succes. Maar het sentiment is niet weg bij de bevolking.'

U wijst op het onderscheid tussen symptomen en grotere, achterliggende problemen. Beschouwt u de coronapandemie als een symptoom? 'Ja, de coronacrisis is een symptoom van een grotere, systemische ramp. Er zullen wel andere virussen komen. Ik zie de huidige crisis als een systeemverandering. Dat bedoel ik niet vanuit een moreel oogpunt, ik bedoel dat het de dilemma's blootlegt van een liberaal-kapitalistische politiek voor de toekomst. Het liberaal-kapitalistische model waar wij in leven, waar wij welvarend door zijn, waardoor wij uitstekende artsen en tandartsen hebben en kasjmier truien kunnen dragen, ofwel eenvoudigweg een goed leven leiden – dat hangt allemaal af van of wij economische groei kunnen realiseren. En daar moeten we steeds meer aardse bronnen voor gebruiken, want de opkomst van al die alternatieve vormen van energie betekent nog lang niet dat we minder fossiele brandstoffen kunnen gaan gebruiken. Die politiek is lange tijd een fantastische *succes story* geweest. Het heeft onze naoorlogse democratie mogelijk gemaakt – want ook dat kost geld. En het heeft gezorgd voor een vriendelijkere samenleving, weg van brute fysieke bestraffing en het economisch marginaliseren van mensen. Dat zijn belangrijke veranderingen. Maar die veranderingen hebben wel plaatsgevonden ten koste van onze natuurlijke hulpbronnen. De bijeffecten van het succesverhaal is dat het ons nu letterlijk doet stikken. Dat stelt een liberale politiek voor de toekomst voor een gigantisch dilemma. Want de motor achter de hele ideeënwereld die ons lang heeft geregeerd, is dat we niet meer zo verder kunnen. De vraag is dus: is er een politiek mogelijk in een *zero growth society*? Is er een politieke toekomst als we geen vervuilende brandstoffen meer gebruiken? Dat weten wij niet.'

Geloof u in nog in het fundament van die liberaal-kapitalistische politiek? 'Mijn instinct is toch vooral dat je een maatschappij moet beoordelen op grond van hoe zij met de zwaksten in de maatschappij omgaat, niet met de sterksten. Want die redden zichzelf wel als het erop aankomt. Ik geloof ook niet dat je ieder mens verantwoordelijkheid kunt stellen voor hoe ver zij komen in het leven. Dat is misschien op een theoretisch vlak zo, maar zeker niet op het praktische. En dat plaatst mij buiten de klassieke liberaal-kapitalistische politiek. Ik vind de markt wel een heel interessant model, niet alleen voor het uitwisselen van diensten en goederen maar ook van maatschappelijke goederen. Een markt biedt een mechanisme waardoor mensen met een tegengesteld interesse toch op een constructieve manier met elkaar om kunnen gaan. Ik wil

'De coronacrisis is een symptoom van een grotere, systemische ramp. Ik zie de huidige crisis als een systeemverandering'

iets van jou, jij iets van mij, en wij hebben een mechanisme gevonden hoe dat voor ons beiden nuttig kan uitpakken. Dat vind ik een belangrijk model voor een pluralistische maatschappij. Onze interesses en belangen mogen dan tegengesteld zijn, maar we hebben een model voor hoe wij met elkaar kunnen omgaan. Maar ik wil daar nog iets aan toevoegen, iets waar ik nog eens iets over moet schrijven: de Verlichting. Want de Verlichting, die zo'n sterke invloed heeft gehad op liberaal-kapitalistische ideeën, heeft ook in sterke mate theologische gedachten gesecculariseerd. De gedachten en figuren zijn hetzelfde gebleven, maar niet in een religieus maar in een seculier vocabulaire. Dat begint met de vrije wil die voor het christendom heel belangrijk is en ook voor het liberaal-kapitalisme en die ook zo sterk met individuele verantwoording te maken heeft. Hetzelfde zie je bij het geloof in de vooruitgang in het christendom en later liberaal-kapitalistische ideeën.'

Dat element van 'geloof' trekt u door in hoe we naar onze markteconomie kijken. 'Ja, de markt kreeg heel snel theologische trekken. Het is iets abstracts dat boven ons zweeft, wat we niet aan moeten raken. Wat de markt wil, dat moeten wij dan maar aanvaarden. Er is nog nooit een volledig vrije markt geweest en die zal er ook nooit zijn. Want een markt heeft regels nodig, een rechtbank, politie, scholen. Een markt is een nuttig onderdeel van de maatschappij, maar het is slechts een onderdeel. Voor mij was de coronapandemie een belangrijk omslagpunt. Want we zagen dat de markt helemaal niet goed is om fundamenteel politieke vragen op te lossen. De eerste dagen van de pandemie was het chaos, maar de markt was er niet om oplossingen aan te reiken. De epidemie heeft ons laten zien dat de markt niet heilig is. Tot nu toe was onze reactie op natuurrampen: het is vreselijk wat er op de Noordpool en de Amazone gebeurt maar onze markteconomie moet toch doordraaien. En nu is het in een paar dagen gebeurd. We kozen er ook voor om de ouderen en de zwakkeren te beschermen, mensen die niet meer economisch productief zijn; vanuit het perspectief van de markt eigenlijk een waanzinnige actie. Dan denk ik: het kan! Het is mogelijk! Dat is een heel sterk precedent voor toekomstige discussies. Er blijkt uit dat we niet in een ijzeren systeem gevangen zitten, dat alsmaar doordraait. Wij hebben het systeem zélf gemaakt en we kunnen het, als het moet, ook ongedaan maken.'

En toch: waar het de klimaatcrisis betreft, blijft het moeilijk om die stap te zetten. Om consequenties te verbinden aan het feit dat we door ons eigen toedoen hier zijn gekomen en het dus ook zelf ongedaan kunnen maken. 'Ik sprak eens met de politicoloog Herfried Münkler die zei dat democratie ontwikkeld is om beslissingen langzamer genomen te laten worden. Het geeft geen kans aan een gedegenereerde prins om 's ochtends uit bed te stappen en te zeggen: we gaan een oorlog beginnen. Door alle procedures en door alle instanties in te schakelen, wordt het moeilijker zulke fouten te maken, maar het wordt ook moeilijker consequent beleid door te voeren. In het bijzonder als een groot deel van de bevolking de noodzaak er niet van inziet. Wereldwijd zie ik dat gevoel van urgentie niet. Het is een groot probleem dat het Westen, dat de grootste veroorzaker is van de opwarming, zo weinig urgentie ervaart. Het is geen

'Mijn instinct is dat je een maatschappij moet beoordelen op grond van hoe zij met de zwaksten in de maatschappij omgaat, niet met de sterksten'

dagelijks geleefd gevoel. Daarom was de coronaepidemie een bepalend moment, omdat het iedereen heeft geraakt en hen allen een gedeelde ervaring heeft gegeven.'

Over die ervaringen. U schrijft over het belang van het hebben van gedeelde verhalen. Zou dit er een kunnen zijn? 'Absoluut. Maar daarvoor moeten we eerst af van het oude verhaal. Het verhaal dat ik zoveel uur moet werken om zoveel geld te verdienen waardoor ik zoveel kan bezitten en zoveel kan consumeren. Dát verhaal is achterhaald en dat is een groot politieke gevaar. Wij leven in een wereld zonder toekomst. Niemand heeft een positief idee als je vraagt: hoe zou Nederland er in 2050 uit kunnen zien? Wat is ons gezamenlijk project?'

Zo voelt het een beetje alsof we middenin de Koude Oorlog zitten, een soort politieke impasse zonder zicht op iets nieuws! 'Ja, maar in de Koude Oorlog had je nog wel de kans van een overwinning. Wat we nu beleven is dat het grote narratief is verdwenen. In die leegte springen de populistten met hun verhaal, rechts en links. Dat is gevaarlijk. In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw had Hitler een heel 'goed' verhaal te vertellen aan de Duitsers, en Stalin later aan de Russen. Dat geldt ook voor Pol Pot aan de mensen in Cambodja. Het is niet per se het mooie verhaal dat naar voren komt drijven in dit soort tijden.'

Vanuit een liberaal oogpunt: wat zouden de ingrediënten kunnen zijn van een nieuw verhaal? 'Wat de Verlichting heeft gesecculariseerd, is de logica van dominantie, verovering en uitbuiting. Dat is een uitermate succesvolle denkwijze geweest. Alsof de mens daartoe recht had, ertoe was geroepen. De natuur is een soort dood territorium waar wij de baas over zijn. Dat staat in sterk contrast met andere mythologieën waarin de natuur een actief onderdeel speelde in het geheel. We zijn nu aan het einde van deze maatschappelijke logica van dominantie gekomen. We kunnen de natuur niet beheersen. De grote vraag die de basis van een nieuw verhaal kan vormen is: kunnen wij ons voor één keer niet gedragen zoals de evolutie ons heeft geprogrammeerd, en zoals is versterkt door de monotheïstische religies en later de Verlichting? Kunnen wij een transitie bedenken naar een logica van coöperatie? Niet omdat we daar betere mensen van worden, maar omdat het noodzakelijk is om te overleven.'

Wat betekent die transitie voor de liberale politiek? 'Daartoe is het nodig dat wij ons op een geheel andere wijze gaan verhouden tot de natuur. Wij staan niet tegenover de natuur. Wat kan dat betekenen voor liberale politiek? Dat is niet een brug die ik moeilijk vind om te slaan. Voor mij gaat het heel sterk om liberalisme en individuele rechten, volgens het denken van John Stuart Mill. De voorvaders van het liberalisme hebben gestreden tegen grote sociale coöperaties en kwamen sterk op voor de individuele rechten van de mens. De tijd is nu gekomen om dat te veranderen. Als je écht liberale ideeën wilt verdedigen, ideeën die we allemaal nodig hebben, die vrijheid in een maatschappij en zeker in een pluralistische maatschappij kunnen garanderen, dan moet je de verhouding tussen

'De grote vraag die de basis van een nieuw verhaal kan vormen is: kunnen wij ons voor één keer niet gedragen zoals de evolutie ons heeft geprogrammeerd'

Foto: Herman Wouters

liberalisme en gemeenschap weer overwegen. We gaan het niet redden als je alleen uitgaat van individuele rechten. We gaan het alleen redden als maatschappij als we gemeenschappelijke projecten aangaan.'

Zo bezien lijken er twee vormen van liberalisme mogelijk: een liberalisme van bescheidenheid – leren inbinden, de erkenning van de ondergeschikte positie van de mens ten opzichte van de natuur – of een liberalisme van angst. 'Misschien wel, maar als je veel lef hebt, dan kun je ook zeggen dat in die angst, die angst voor een ongewisse toekomst, een kans ligt. We staan aan het einde van een model dat de mensheid drieduizend jaren lang heeft gedragen. Maar het perspectief dat we vandaag innemen, kijkt veertig, hooguit zestig jaar vooruit. We bouwen gebouwen die voor een beperkte tijd kunnen bestaan, daarna bouwen we het af en beginnen iets anders te bouwen. Ik woon in een stad met een prachtige kathedraal. De constructietekeningen zijn er nog. Je weet dat de bouwmeester beseftte dat hij de kathedraal nooit zou zien. Zijn kleinkinderen wellicht, maar hij niet. Het ging niet om het resultaat maar om het grote maatschappelijke project. Een project dat de samenleving alleen maar geld kostte, maar die wel belangrijk was voor de identiteit in de stad. Nog een ander verhaal ter illustratie: ik heb een vriend die wijnboer is. Hij moest een nieuwe kelder maken. Hij woont op een eeuwenoud kasteel. De architect vroeg naar de voorwaarden. Hij had er maar één: het moest er over vijfhonderd jaar nog staan. Waarom is dat zo'n slechte gedachte? In onze maatschappij van nu is dat helemaal verdwenen. Waarom zijn we geen onderdeel meer van een groter continuüm? Waarom kiezen we

'We gaan het niet redden als je alleen uitgaat van individuele rechten. We gaan het alleen redden als maatschappij als we gemeenschappelijke projecten aangaan'

niet voor een groene revolutie als ons grote project? Een project waarin we nadenken over hoe onze samenleving er over vijftig en zelfs vijfhonderd jaar uitziet.'

'Waarom zijn we geen onderdeel meer van een groter continuüm? Waarom kiezen we niet voor een groene revolutie als ons grote project?'

Wat vraagt dat van mensen? 'Het vraagt om de moed visie te hebben. En politici en leiders die zeggen: 'ik ben hier niet om jullie dingen te zeggen die jullie bevallen. Ik ben hier in de politiek vanwege die visie. Ik blijf staan voor de ideeën die ik belangrijk vind. Maar ik ga jullie niet vertellen dat we zo kunnen doorgaan. Ik ga jullie niet vertellen dat vluchtelingen een gevaar voor de toekomst vormen. Ik ga jullie niet vertellen dat je alles kunt krijgen in je leven wat je maar wenst. Ik ga jullie vertellen: onze generatie staat op een kantelpunt in de geschiedenis, daar moeten we allemaal onze schouders onder leggen.' En dat kan. En we komen dan in een maatschappij uit die niet slechter is om in te leven dan vandaag de dag. Dat zou nou een gewenst politiek programma zijn! Daarmee zou je misschien enkele verkiezingen verliezen, want het duurt een tijd om deze ideeën geaccepteerd te krijgen in het publieke debat. Maar het ontbreekt ons echt aan politici die nu durven zeggen: 'Hier staan wij, en het is dramatisch!'

In *Het grote wereldtoneel* noemt u ook profeten, die volgens u noodzakelijk zijn om een beweging op gang te brengen. 'Ja. Als je de politiek ingaat met het idee dat het een carrièrestap is, dan is dat verraad. We leven in een veilig land, waar je uit mag komen voor je idealen. Laat ze dan ook horen! En als je de verkiezingen verliest omdat de tijd er niet rijp voor is, dan word je gewoon weer advocaat of iets dergelijks. Alles toont

Foto: Herman Wouters

aan dat het de verkeerde kant opgaat. Maar dat betekent niet dat er nog geen honderd kleine kansen zijn om er iets goeds van te maken. Als je die kansen ziet dan moet je ze toch grijpen.'

Houden andere ontwrichtingen dan de opwarming van de aarde u minder bezig of doen die er voor u simpelweg niet toe. 'Eigenlijk die tweede. Klimaat is de existentiële uitdaging voor Homo sapiens. Al het andere is lastig op dit moment en moeten we aanpakken. Sociale ongelijkheid is bijvoorbeeld een groot probleem, ook voor de toekomst van de democratie. Want op dit moment vind ik het heel rationeel dat mensen zich afwenden van de democratische politiek. In de naoorlogse tijd werd beloofd dat onze kinderen het beter zou hebben dan wij. We zijn nu zo rijk, dat het geen catastrofe is dat onze kinderen het niet beter zouden hebben dan wij. Althans, dat geldt voor een grote groep, niet voor ons allemaal. Er zijn ook veel mensen die het niet goed hebben en die de elite ondertussen rijker zien worden en daarom denken: 'als dit de liberale democratie is, dan is dat niet voor mij. Er is immers geen belangstelling voor mij'. Dat is ook de tragedie van de ondergang van het socialisme. We moeten de democratische structuren die golden in de naoorlogse jaren sterk hervormen, dan pas kun je mensen de democratische samenleving binnenbrengen. Dat zijn sociale projecten die je niet aan de markt kunt overlaten. Dat moet vanuit de samenleving gebeuren, op politiek niveau. Dat zie ik echter nergens gebeuren op dit moment.'

Terug naar dat nieuwe verhaal. Wat zou, naast de groene omwenteling die u bepleit, in wezen het fundament daarvan kunnen vormen?

'Dat is vooral afscheid van het oude. En dan wil ik toch terugvallen op de waarden van de Verlichting. Wel met de aantekening dat ook de Verlichting een kind van zijn tijd was, dat ook veel contradicties in zich draagt. En niet opnieuw de fout maken om de Bijbel verder te denken. Je kunt de Bijbel goed gebruiken als gelovig mens. Maar als samenleving moet je niet overnemen wat de Bijbel dacht over de natuur en waar de Verlichting op door is gegaan; het idee dat wij de baas zijn en de natuur tot onze dienst is. Dat wij de culminatie van de schepping zijn en buiten de natuur staan. Dan beseffen dat wij gewoon primaten zijn met grote dromen. En bij die grote dromen komt dat liberale verhaal dan binnen. Soms sta je voor een opdracht waar je niet zelf om hebt gevraagd, zoals de coronapandemie en veel breder en urgenter: de opwarming van de aarde. Maar dan wordt het leven interessant.' ●

Philipp Blom is filosoof, historicus, journalist en schrijver. Zijn laatste boek *Het grote wereldtoneel. Over de macht van verbeelding in crisistijd* verscheen in augustus 2020 bij De Bezige Bij.

Daniël Boomsma is speechschrijver op een ministerie en redactielid van *Idee*.

Joost Röselaers is hoofdredacteur van *Idee*.